

PRIMORSKI ODBOR POLITIČNO DELOVANJE PRIMORSKIH SLOVENCEV MED DRUGO SVETOVNO VOJNO V ARGENTINI

Irene Mislej

Slovensko prisotnost v deželah Južne Amerike zasledimo že v 18. stoletju.¹ Od l. 1880 pa do prve svetovne vojne se je izseljevanje intenziviralo predvsem zaradi privlačnosti prosto ponujene zemlje. Prve skupine so se izselile s Postojnskega in Goriškega tako v Brazilijo kot v Argentino.² Do množičnega izseljevanja pa je prišlo po italijanski vojaški okupaciji zahodnega dela slovenskega ozemlja po prvi svetovni vojni.³ Izseljenski tok se je pod fašizmom usmeril v Južno Ameriko zaradi zaprtja ZDA-tradicionalne priseljenske države. Italijanske oblasti so zavestno olajšale pot k izselitvi, saj je bilo to skladno z uradno raznarodovalno politiko do "drugorodcev".⁴ Že l. 1922 so prišli prvi Primorci, v nekaj letih - do 1925 - jih je bilo že toliko, da so nastale organizirane oblike delovanja: pevski zbori in društva.⁵ Ne glede na dejstvo, da je bila skupnost, ki se je močneje oblikovala po l. 1928 in do italijanskega napada na Abesinijo, v glavnem kmečkega izvora in torej dokaj tradicionalno versko vzgojena, se je manifestativno združila ob stopnjujočem si nasilju v domačih krajih. L. 1930 so ob prvem tržaškem procesu vsa slovenska društva izrazila protest in se v naslednjih letih, kljub izrazitim razlikam na drugih področjih, redno združevala ob spominski slovesnosti za bazoviške žrtve.⁶ Tudi prihod Slovencev kot veleposlanika kraljevine Jugoslavije, razgledanega dr. Izidorja Cankarja, ni izenačil vseh društev. Opazno pa je bilo bolj koordinirano delovanje.⁷ Levo usmerjena skupina ga je večkrat neusmiljeno kritizirala zaradi političnega in socialnega položaja v domovini. Prav ta skupina se je vključila tudi v argentinsko politiko in v sindikate ter bila večkrat predmet raznih pritiskov in represij, predvsem po vojaškem udaru l. 1930. Velika večina slovenskih priseljencev pa se je ukvarjala z vsakdanjimi težavami: z iskanjem boljših ali sploh služb, z ustanovitvijo družin in z gradnjo skromnih bivališč. V slovenskem časopisju⁸ zasledimo tudi komentarje na argentinsko dogajanje, vendar so to v glavnem splošne ocene. Večjo pozornost so posvečali dogajanju v Jugoslaviji, predvsem pa fašističnemu režimu na Primorskem.⁹ Praviloma se niso oglašali v argentinskih sredstvih obveščanja, kar je razumljivo glede na pomanjkljivo znanje španščine vsaj v prvih letih bivanja v novi domovini. Znak generacijskih sprememb je naraščajoče število člankov v španščini - največ v reviji Duhovno življenje -,

ki jih je pisala šolajoča se mladina v 40. letih.¹⁰ Ob izbruhu vojne in napadu na Jugoslavijo se je šele pojavil pravi resni motiv za skupno nastopanje tako v slovenski kot v argentinski javnosti. Tem nastopom je posvečen članek, ki opisuje delovanje Primorskega odbora v medvojnih letih in do razmejitve z Italijo l. 1947.

V negotovih trenutkih pred vstopom Jugoslavije v vrtnice druge svetovne vojne se je v Buenos Airesu začel pojavljati nemir. Skupnost Jugoslovancev, ki je bila sestavljena v glavnem iz Hrvatov, Slovencev in maloštevilnih Črnogorcev ter Srbov, je v času, ko je bil dr. Izidor Cankar poslanik kraljevine Jugoslavije v Argentini (prispel je l. 1936 in ostal do odhoda v Kanado l. 1942), doživela veliko sprememb. Cankar je aktivno posegal v delovanje skupnosti, javno in tudi finančno podpiral šolstvo in časopisje ter dal pobudo za gradnjo Jugoslovanskega doma po načrtih dobrega prijatelja in sodelavca arhitekta Viktorja Sulčiča.¹¹ Znotraj slovenske skupnosti je v nasprotju z dotedanjo prakso poslaništva podpiral primorske Slovence, ki kot italijanski državljani po črki diplomatskih pravil niso bili njegova skrb.¹² Vzdrževal je redne stike s skoraj vsemi slovenskimi društvi, izjema je bila, predvsem v času do izbruha vojne, skrajno levo usmerjena skupina okrog Ljudskega odra.¹³

V Slovenskem listu št. 9 (15. marec 1941)¹⁴ zasledimo priprave na sklic sestanka Narodnega odbora, kamor so pobudniki povabili predstavnike vseh društev. Med temi pobudniki najdemo najbolj znana imena projugoslovansko usmerjenih osebnosti vseh narodnosti. Med Slovenci sta sodelovala Rojc in Pahor, umirjena simpatizerja kraljevine Jugoslavije. Slovenski list št. 12 (12. april) prinaša razglas dr. Izidorja Cankarja o vojni. Hkrati pa je objavljen klic na sestanek vseh jugoslovanskih izseljencev, ki naj bi bil 27. aprila (!) ob 10. uri v dvorani princa Jurija. Na tem množičnem shodu je v imenu primorskih Slovencev govoril rojak Keber. Kmalu so oživili Jugoslovansko narodno odbrano (JNO), ki je med prvo svetovno vojno odigrala ključno vlogo.¹⁵ 23. maja so objavili sestavo izvršnega odbora, 13. junija pa že osrednjega odbora JNO za Argentino. Za predsednika je bil izvoljen Rude Mikuličič (ostal je na tej funkciji do konca vojne), za tajnika tržaški Slovenec arh. Viktor Sulčič. Drugi slovenski člani so bili: podblagajnik Ivo Wider, v propagandnem odseku Vigor Domicelj in dr. Viktor Kjuder,¹⁶ v organizacijskem odseku Ivan Pahor. Začelo se je množično iskanje članov. Mesečna članarina je bila za tiste čase precej visoka: 1 peso. Zelo kmalu so bili ustanovljeni pododbori v notranjosti dežele; prvi je nastal v Rosariu, takoj za tem v oddaljenem Arequiteu. V časopisju se redno pojavlja rubrika o

delovanju JNO z natančnimi seznamei podoborov ter prireditve in uspehov pri zbiranju pomoči. Osrednji odbor je deloval v Buenos Airesu v ulici Santiago del Estero 629 (tel. št. 38-2964).

V Slovenskem listu je bilo 1. novembra 1941 objavljeno v članku z naslovom Primorski odbor, da so 26. oktobra 1941 primorski Slovenci z Goriškega in Tržaškega ter Hrvati iz Istre ustanovili v okviru JNO Odbor Slovencev in Hrvatov izpod Italije (Comite de los Yugo-slavos de la Venecia Julia). Predstavniki odbora so bili: Marij Medvešček, Ivo Mihajljević, Andrej Škrbec, Joso Defrančeski, Ivan Berginc. V Slovenskem listu št. 40 so 14. novembra objavili razglas, naslovljen Slovincem in Hrvatom iz Primorske v Argentini. Razglas govori v imenu "30.000 priseljencev v Južni Ameriki". JNO se kot okvir ne omenja več, tako da postane razumljivo, da se je odbor popolnoma osamosvojil. JNO pa je tudi nadaljevala svojo pot.

Nekaj dni pozneje, 28. novembra 1941, je odbor v Slovenskem listu objavil naslednje Odprto pismo odboru Svobodna Italija v Buenos Airesu (v originalu v španščini: Carta Abierta del Comité de los Yugo-slavos de la Venecia Julia al Comité Italia Libre en Buenos Aires):

"Na pobudo odbora Italia libre v Buenos Airesu so protifašistični italijanski izseljenci v Ameriki obsodili dejstvo, da fašistična vlada uporablja italijansko vojsko v Jugoslaviji in drugih državah za pobijanje civilnega prebivalstva. Tukajšnje glasilo demokratskih Italijanov je 22. t.m., (novembra 1941., op. av.) poročalo, da je inicijativa odbora Italia libre dosegla popoln uspeh, ker se je 300.000 ameriških Italijanov obrnilo v tej zadevi na grofa Sforzo s prošnjo, da na pristojnih mestih tolmači njihova čustva. Isti list je objavil tudi pismo grofa Sforze, v katerem javlja predsedniku odbora svobodnih Italijanov v Buenos Airesu, da je v zvezi s protestom proti pobijanju civilnega prebivalstva dobil brzojave važnih jugoslovanskih skupin, ki mu izražajo svoje bratsko zaupanje v svobodno Italijo. Naši čitatelji se bodo spominjali, da so italijanski izseljenci, katerih vodi grof Sforza, svojčas zelo živahno reagirali na govor predsednika jugoslovanske vlade generala Simovića, ko je izjavil, da se morajo po tej vojni priključiti Jugoslaviji vsi tisti kraji, kjer žive Srbi, Hrvati in Slovenci, ter je izrecno omenil tudi Trst, Gorico, Istro in Reko. Primorski odbor je na svojem sestanku dne 24. t. m. razpravljal o teh stvareh in sklenil nasloviti na odbor Italia libre sledeče odprto pismo: Odbor Jugoslovanov iz Julijske krajine, ki se je ustanovil pred kratkim v tem mestu, je vzel z zadovoljstvom na znanje protest organizacije Italia libre proti grozotam, ki jih morajo po dolžnosti zagrešiti italijanske vojaške sile v Jugoslaviji in drugih državah

zaradi zahteve fašistične vlade. Čeprav krik 300.000 ameriških Italijanov ne bo ustavil morije, svobodni Italijani so v tej boleči zadevi izpolnili svojo dolžnost in je naravno, da dobivajo zaradi svoje geste, kot pravi Italia libre v št. z dne 22. t. m. izraze hvaležnosti s strani pomembnih jugoslovanskih skupin. Naš odbor, ki predstavlja 35.000 Slovencev in Hrvatov iz Julijske Benečije, ki so v veliki večini bili prisiljeni zapustiti rodne zemlje zaradi terorja, ki so ga uvedli fašisti proti jugoslovanski manjšini v Italiji, se pridružuje izrazom hvaležnosti ameriških Jugoslovancev z vso odkritostjo. In tudi izraža odboru Italia libre v Argentini čestitke ob uspehu te iniciative.

Iniciativa odbora Italia libre v Buenos Airesu in razsežnost, ki jo ta dobiva, nas prisilita k predstavitvi odboru vsebino tega odprtega pisma.

Svobodni Italijani in Jugoslovani se borimo danes proti istemu sovražniku, naci-fašizmu. Želimo boljši svet, takšen, ki bo temeljil na pravičnosti, ki bo omogočil posameznikom in narodom, da živijo v miru in svobodi. Ali ne bi kazalo že danes začeti z delom, da bi pripravili soliden in pravičen temelj bodočemu sodelovanju jutrišnje, svobodne in demokratične Italije in Jugoslavije? Ali ne bi mogel odbor Italia libre v Buenos Airesu začeti kampanjo, ki bi delovala v smer odpravljanja najpomembnejšega vzroka nezaupanja, ki še naprej razdeljuje Italijane in Jugoslovane, kljub obstoju mnogo razlogov tako političnih, ekonomskih in kulturnih za tesno in dobro sodelovanje med državama?

Gre za mejo med Italijo in Jugoslavijo.

S priključitvijo Italiji, po Rapalski pogodbi, teritorij, ki jih naseljujejo v devetih desetih površine Slovenci in Hrvati, so ustvarili resen razlog za nasprotovanje med Italijani in Jugoslovani. Če je beograjska vlada 12. novembra 1920 podpisala omenjeno pogodbo in če je 27. januarja 1924 sprejela aneksijo Fiume kraljevini Italije, je to storila pod pritiski, ki se jih ni mogla izogniti, toda jugoslovansko ljudstvo ima in bo še naprej imelo za nepravilno mejo tisto, ki so jo postavili ti dokumenti. To je glavni razlog, in lahko bi dodali tudi edini razlog za nezaupanje in nasprotovanje med našima dvema narodoma. Če se borimo odkrito za svobodo in pravičnost kot temelj razumevanja med državami, moramo sodelovati pri odstranitvi tega razloga za nasprotovanje.

Dobro se zavedamo, da se veliki večini Italijanov zdi nesprejemljivo debatirati o Julijski Benečiji. Vodi jih propaganda nekaterih imperialističnih centrov v Italiji - ki so celo zahtevali Dalmacijo in ki danes opravičujejo aneksijo t. i. Ljubljanske province Italiji - in zato imajo Julijsko Benečijo za

italianissimo. Živijo v zmoti in s svojo ignoranco o resničnem položaju pripomorejo k nepravčnosti, ki, če bi jo spoznali, bi jo sami obsodili. Obžalovanja vredno je, da je tista propaganda povzročila, da so Italijani pozabili besede imenitnih sinov Italije, ki, poznavajoč vprašanja, so veleli sorojake, do kam sežejo italijanske teritorialne pretenzije. Omenili bi lahko samo Mazzinija, ki je določal Sočo kot mejo med Italijani in Slovani, ali grofa Cavoura, ki je obsojal vsako italijansko napredovanje preko omenjene reke. Tudi Sonnina, ki je l. 1881 potrdil dejstvo, da je tržaško prebivalstvo mešano kot vsako obmejno in je imel zahtevo Italije po Trstu za pretiravanje principa nacionalnosti.

Sredi svetovne vojne so se Jugoslovani iz Julijske Benečije izjasnili in pridružili k Majniški deklaraciji jugoslovanskih poslancev na Dunajskem zboru l. 1917 in s tem javno izrazili voljo, da se združijo z ostalimi južnimi Slovani v skupno nacionalno državo. Z obupnim odporom, ki ga že dve desetletji izvajajo proti fašističnemu terorju, ki jih raznarodoruje, še naprej dokazujejo trdno voljo, da ostanejo, kar so, Jugoslovani, ki uveljavljajo pravico, da se pridružijo nacionalni državi, kateri pripadajo po jeziku, običajih in čustvih, to je Jugoslaviji.

Svobodni Italijani, ki se borijo za svobodo italijanskega ljudstva, ne morejo, temelječ na krivo vero o italijanstvu Julijske Benečije, še naprej odrekati Slovincem in Hrvatom, ki so močna večina v tistih krajih, pravico, da se pridružijo bratom po krvi. V sedanji vojni potrjujejo to pravico, z žrtvami in krvijo, tudi mladi jugoslovanski vojaki iz Julijske Benečije, ki jih je britanska zmaga v Etiopiji osvobodila in spontano vstopajo v jugoslovansko vojsko ter se danes borijo v Afriki proti naci-fašističnim silam.

Globoko smo prepričani, da jezna reakcija predstavnikov svobodnih Italijanov na izjave generala Simovića o jugoslovanskih teritorijih, ki jih je Italija po prvi svetovni vojni okupirala, temelji na ignoranci o resničnem položaju v Julijski Benečiji. Res, ne moremo sprejeti, da če bi tisti Italijani, ki se borijo za svobodo in pravičnost, vedeli, da devet desetih teritorija v Julijski Benečiji niso italijanskih, se ne bi uprli k temu, da bi prisluhnili in pregledali zahteve, ki jih formulira ljudstvo, ki se bori za iste cilje - pravičnost in svobodo - in žrtuje vsak dan lastno življenje in svoje najboljše sinove. Uničiti krivo vero, ki je povzročila omenjeno reakcijo, je temeljni pogoj za bodoče dobro razumevanje dveh držav, ki bi morali živeti v globokem prijateljstvu. Hkrati pa je dolžnost, ki nam jo nalaga boj za demokratične ideale.

Zavedamo se, da naloga ni preprosta. Toda je zelo potrebna naloga, visoko častna in v globokem smislu demokratična. Odbor Italia libre v Buenos Airesu bi si pridobil simpatije in priznanje vseh Jugoslovancev, če bi med demokratičnimi Italijani širil potrebo po ne strastnem študiju, brez predsodkov in prej izoblikovanih mnenj o vprašanju Julijske Benečije.

*Buenos Aires, 24. novembra 1941. Za Odbor Jugoslovancev iz Julijske Benečije Marij Medvešček, predsednik, Andrej Škrbec, tajnik.*¹⁷

Kmalu so se odbori množili tudi v notranjosti dežele, tako je v decembru istega leta že deloval odbor v Rosariu, ki se je izrecno izjavil proti tržaškemu procesu. V 44 št. Slovenskega tednika je objavljena brzojavka, ki jo je odbor poslal apostolskemu nunciju mons. Joseju Fietti, v podporo obtožencev na tržaškem procesu. Pošta je brzojavko zavrnila zaradi "žalitve Italije", tako da so morali poslati nujno pismo, ki ga je nunciatura sprejela. Izselski duhovnik Janez Hladnik¹⁸ je v verski reviji Duhovno življenje objavil originalni tekst brzojavke v španščini pod naslovom El proceso de Trieste.¹⁹ V uvodu je odbor zapisal: "Obtoženi so bili 62 Jugoslavoani zaradi antifašistične aktivnosti. Njihova aktivnost je v resnici volja skoraj milijon Jugoslovancev v provincah Gorice, Trsta in Istre. Tokrat je bilo obsojenih na smrt 9, od katerih so že usmrtili 5. Primorski odbor je zaprosil za intervencijo Njegove Svetosti Papež Pija 12. preko Apostolskega Nuncija. V brzojavki smo zapisali: Ekselencia mons. Jose Fietta, Apostolski Nuncij, Buenos Aires: V imenu 35.000 katoliških Slovencev in Hrvatov iz Julijske Benečije v Argentini lepo prosimo Vašo Ekselenco, naj se obrne na Njegovo Svetost, da bi rešili smrti članom jugoslovanske manjšine v Italiji, ki so obtoženi v Trstu pred Specialnim Tribunalom. Ta se je že tretjič preselil v naše kraje, da bi pod predsedstvom visokih fašističnih funkcionarjev sodil Jugoslovane. Izkonstruirali so monstrozni proces, v katerim obtožujejo ljudi za fantastične zločine, zato je upravičen naš strah, da bodo ponovno padali nedolžni, kot je bilo že večkrat v zadnjih desetletjih, odkar jugoslovanska manjšina živi pod Italijo. Izražamo Vam Ekselencia hvaležnost Jugoslovancev iz Julijske Benečije za vašo intervenco. Za Odbor Jugoslovancev iz Julijske Benečije Medvešček, predsednik."

Odmevi na tržaški proces so bili številni tudi v argentinskih časopisih. Dnevnik Critica je npr. obširno poročal in objavil fotografije dr. Lava Čermelja in dr. Ivana Čoka. Oglašali so se tudi rojaki iz notranjosti s podporo, tako iz Misiones, Rio Negra in pododbora v Rosariu.

Slovenski list je 19. decembra 1941 izšel s črnim znakom žalovanja ob smrtnih obsodbah v Trstu. Naslov je zgovoren: Druga Bazovica. Sledijo

brzjavke načelnikom glavnih zavezniških vlad (F. D. Rooseveltu, J. Stalinu, W. Churchillu, vse tri v angleščini) in jugoslovanski vladi v Londonu. Podpisal jih je Marij Medvešček kot "*presidente Refugees Committee*". Odbor je tudi reagiral na serijo člankov *Il nuovo Risorgimento e l'altro*, ki jo je 13. decembra začel prof. Alberto Pecorini, predsednik odbora Italia libre, v svojem glasilu. Londonski pakt označujejo kot "*krivično in umazano imperialistično spletko*".

Redno so se pojavljale novice in razglasi tako v Slovenskem listu kot v drugih časopisih v Buenos Airesu. 26. junija 1942 je Primorski odbor izjavljal, da "*pričakujemo osvobodjenje vseh krajev, kjer so naseljeni Srbi, Hrvati in Slovenci in njihovo zedinjenje v veliko in svobodno in demokratično Jugoslavijo*". Hkrati pa je objavil poziv k proslavi Vidovega "*Vidovdana*".

Ko je organizacija Italia libre oznanila, da bo njen svetovni kongres potekal v Montevideu, je hkrati napovedala udeležbo bivšega zunanjega ministra Italije grofa Sforze. Odbor, ki je pazljivo sledil izjavam vseh italijanskih antifašističnih organizacij, se je odločil, da napiše (v španščini) in objavi v raznih časopisih Odprto pismo grofu Sforzi kot ustvarjalcu rapalske meje.

"Carta Abierta del Comité de los Yugo-eslavos de la Venecia Julia al conde Sforza

Ekselencia,

Vaš prihod v Montevideo, da bi se udeležili kongresa organizacije Italia libre, nas sili, da se obrnemo na Vas, ki ste vodja antifašističnih Italijanov v Ameriki, s tem odprtim pismom z namenom, da Vas povabimo, da izkoristite priložnost omenjenega kongresa in javno pojasnite nekatere hude dvome, ki jih imamo mi, Jugoslovani iz Julijske Benečije, o odkritosti demokratičnih čustev, ki jih po vaših trditvah gojite.

Rapalska pogodba, zaradi katere je 35.000 Slovencev in Hrvatov iz teritorijev, ki jih je Italija po prvi svetovni vojni okupirala, v teh državah ob Srebrni reki, je bila v veliki meri Vaše delo - kot takratnega zunanjega ministra Italije. Sami sebi priznavate posebne zasluge za to, da ste z omenjeno pogodbo vaši državi zagotovili to, kar imenujete strateške meje in zemljepisna enotnost. Dobro veste, da ste dosegli rapalske meje s tem, da ste priključili Italiji teritorij, ki je naseljen - devet desetih površine (!) - s 600.000 Slovenci in Hrvati, ki niso želeli živeti pod Italijo, temveč so si

prizadevali za združitev z ostalimi brati po krvi v kraljevini Jugoslaviji. Ti Slovenci in Hrvati so danes prepričani, da zanje pomeni zmaga demokracije osvoboditev od tujega jarma, konec neusmiljene represije, ki jo doživljajo po Rapalski pogodbi, in združitev z Jugoslavijo. Vsak pošten demokrat mora soglašati s temi legitimnimi pričakovanji jugoslovanskega prebivalstva, ki ga zatira Italija. Vi ne soglašate s temi pričakovanji.

Dobro vemo, da ste Vi antifašist. Toda doslej niste pokazali, da ste se odrekli tistemu italijanskemu imperializmu, ki je ustvaril Rapalsko pogodbo. Nasprotno. Bili ste globoko prizadeti, ko je general Simović, takratni predsednik jugoslovanske vlade, izjavil v Londonu, da bo sedanja vojna morala izničiti italijansko dominacijo nad jugoslovanskim teritorijem. V novjših izjavah ste trdili, da bodo morale združene zavezniške države obljubiti italijanskemu ljudstvu - ki se danes bori na sovražnikovi strani - da se meje ne bodo spremenile. Očitno se še naprej trudite za vašo strateško mejo, postavljeno v Rapallu, in bi jo ob porazu totalitarnega bloka radi ohranili. Ta poraz je Vam, prodornemu poznavalcu in sposobnemu diplomatu, dejstvo. Ne čudi nas, da se še naprej borite, da bi Italiji ohranili teritorij, ki ste ga odvzeli Jugoslaviji, toda tega ne smete storiti pod zastavo demokracije in svobode. Ko trdite, da se ne smejo dotikati italijanskih meja, v resnici trdite, da mora ostati pod italijanskim jarmom 600.000 Slovencev in Hrvatov, ki želijo postati del Jugoslavije. Dokaz so številne in krute represije, ki jih proti njim izvaja specialni fašistični tribunal in pred kratkim vojaške vstaje prebivalstva proti italijanskim oblastem v Tržaški provinci, Goriški in Istriji. Če se borite, da bi ohranil rapalsko nepravico proti Jugoslovanom, ki danes krvavijo, toda hkrati dokazujejo, kako se je treba boriti proti fašizmu in nacizmu, povejte to moško in odkrito in ne govorite o demokraciji in svobodi!

Koncept strateške meje, s katerim želite opravičiti Rapalsko pogodbo, ni nič drugega kot evfemizem, ki skriva italijanski imperializem. Taisti koncept je pred kratkim uporabil fašizem. Ko je okupiral lep del Slovenije in ustanovil Ljubljansko pokrajino (Provincia di Lubiana), je Mussolini priznal, da gre za jugoslovanski teritorij, a je trdil, da se morajo etnični argumenti podrediti strateškim. Ista pretveza, ki ste jo Vi uporabili, da bi skušali opravičiti podjarmljenje 600.000 Jugoslovanov s strani Italije, služi danes fašističnim vodjem pri zadovoljevanju novih imperialističnih apetitov na račun našega naroda.

Odločiti se morate, grof Sforza: ali demokracija, in s tem v zvezi tudi svoboda za Jugoslovane iz Julijske Benečije, ali strateške meje, ki so

antidemokratske, imperialistične, Mussolinijeve, sestre nacističnega Lebensrauma.

Buenos Aires, 12. avgusta 1942 Za Odbor Jugoslovanov iz Julijske Benečije Marij Medvešček, predsednik, Andrej Škrbec, tajnik"

Grof Sforza je na to obširno pismo odgovoril samo s kratko izjavo odboru JNO v Montevideu, kjer je potrjeval "svoja demokratična čustva". V Slovenskem listu so mu 18. septembra 1942 replicirali s člankom v španščini Yugo-slavos e italianos. Posebej so poudarili zgodovinske podatke o številu podjarmljenih rojakov: "1. 1866 50.000 Beneških Slovencev, 1. 1920 600.000 Slovencev in Hrvatov, 1. 1941 330.000 Slovencev". Ponavljali so tudi trditev, da Rapalska pogodba ni bila svobodno sklenjena, ampak pod pritiskom velikih sil. Odločno so pa zanikali, da bi se represivni ukrepi začeli šele s fašističnim režimom: "Italija Giolittija in Sforze ni želela dati nobene garancije novim in ne po svoji volji podrejenim". Zaključujejo z grenkobo, da "grofa Sforza očitno zanima Rapallo".

V letu 1942 so se pojavile in hitro množile novice o "izdajstvu" Draže Mihajlovića. V članku Kaj je z Mihajlovićem? (Slovenski list, št. 32, 28. 8. 42) trdijo z besedami levičarskega buenosaireškega časopisa La Hora da "se bori proti osvobodilni ljudski vojski v Jugoslaviji". Avgusta 1942 je prvič objavljena novica o partizanih. Informacijo je oddajal radio Svobodna Jugoslavija in je prišla preko moskovskega radia, tako da je lahko revija Njiva²⁰ v svoji avgustovski številki objavila Klic Slovenske Osvobodilne Fronte civiliziranemu svetu. Kmalu se je jasno pokazal razkol v JNO: Njiva je že novembra registrirala odcepitev nekaterih odsekov, ki so poslej delovali v ulici Victoria 327, toda še vedno pod imenom JNO, ki pa "je naša, delavska, očiščena slabih elementov in ki je v resnici narodna". Toda v decembrski številki so še objavili kroniko o praznovanju "ujedinjenja". Ob tem času je začela izhajati Svobodna Jugoslavija, časopis Titovim partizanom naklonjene skupine. V februarско-marčevski številki leta 1943 najdemo pojasnilo o tem, kaj je z JNO. Skupina trdi, da je šele s sodelovanjem "delavcev" članstvo v JNO narastlo na 1.500. Ti so tudi zahtevali reorganizacijo. Vodstvo je obljubilo, da bo sklicalo občni zbor po Slovanskem kongresu 1. 1942. Ker do tega ni prišlo, je 40 delegatov iz vrst odsekov po državi sklicalo sejo in izvolilo začasni odbor z nalogo, da skliče kongres celotne organizacije. Odgovor osrednjega odbora ("iz ulice Santiago del Estero") je bil jasen: izključili so jih. Uporniki so torej ustanovili svoj odbor na novem naslovu. Uporna skupina je poslej delovala kot JNO Comité Pro Yugoslavia, iz tega imena se je porodil naslov nove organizacije, ki je bila

uradno ustanovljena 1. oktobra 1943: Svobodna Jugoslavija. Proglas o ustanovitvi hrani Inštitut za izseljenstvo ZRC SAZU.²¹

Skupina, ki se je jasneje predstavljala kot nosilka levo usmerjenega svetovnega nazora - komunisti, socialisti, socialno osveščeni, sindikalisti ipd. -, je decembra 1943 izdala zbornik, posvečen "*spominu Ivana Cankarja*" ob 25. obletnici smrti. Publikacijo sta izdali društvi Ljudski oder²² in Ivan Cankar,²³ obe iz Buenos Airesa, v uredništvu Alberta Draščka²⁴ in Franca Birse.²⁵ Knjiga prinaša pregled kulturnega delovanja društev tako v Buenos Airesu kot v Cordobi, več prispevkov o Ivanu Cankarju in raznih literarnih del. Dva prispevka sta posvečena položaju v domovini: Jan Kacin²⁶ je podpisnik članka Borba v domovini. V njem dokaj diplomatsko opisuje potek medvojnih dogajanj s posebnim poudarkom na odločitvi zaveznikov o odvzemu podpore Mihajloviću ter prenosu le-te na Titove "*gverilce*". Ob očitkih, ki so se vedno pogosteje pojavljali v delu slovenskega tiska v Argentini o revolucionarnih ciljih upora, se Kacin sprašuje: "*Naš narod bi se ne bil pognal v to strašno borbo, borbo za življenje in smrt, če bi se ne boril za nekaj višjega, nekaj trajnega. Nesmiselna, ponižujoča in celo zlobna je trditev takih, ki pravijo, da se naš narod ne bori in izkrvaveva za nikaka načela, da mu je izgon tujca iz domačih tal čisto dovolj. Mar res moremo verjeti, da bi bil narod tako nespameten, da bi spet zaupal usodo takim, ki so bili vedno v službi tujih interesov...*" Kacin je poudarjal veselje izseljenca "*nad našim narodom, da ni križem rok čakal - kot mu je bilo sumljivo naročeno - onega skrivnostnega namiga iz Londona, da bi mu bila morda svoboda kot miloščina podarjena, katero bi mogel potem drago odplačevati*". In nadaljuje: "*Zgodovina uči. Primorski Slovenci nismo pozabili, kako smo bili v zadnji vojski prodani in kako tudi druge male takozvane svobodne države niso bile nič drugega nego tarče in gospodarske kolonije velesil.*"²⁷

Prispevek Mirka Ščurka²⁸ Cilji narodne borbe v Jugoslaviji se je veliko bolj jasno opredeljeval za partizansko stran: "*Danes je vsem jasno, da je v Jugoslaviji najaktivnejša in najbolj patriotska sila Osvobodilna vojska generala Tita. Bori se za iste demokratične pravice kot Zedinjeni narodi. Bori se istočasno pa tudi proti zastarelemu režimu predvojne Jugoslavije.*" Uporablja obsežne citate del Etbina Kristana in Louisa Adamiča, kar potrjuje tesne stike s severnoameriškim Narodnim svetom. V zborniku ni omenjen Primorski odbor. Očitno je bila njegova sredinska, izključno narodna usmeritev premalo odločna za slovensko levico, ki se v odporu proti okupatorju ni bala združiti nacionalnih in razrednih ciljev. Skupina okrog Ljudskega odra je ob koncu druge svetovne vojne kljub maloštevilčnosti

prevladala zaradi svojega prepričanja in sistematičnega dela, ki je bilo povsem enako partijski disciplini. V naporih za združevanje vseh rojakov je viden vzor Osvobodilne fronte, takšne, kot so jo spoznali, že trdno pod vodstvom KP po Dolomitski izjavi.

Primorski odbor oz. Odbor Slovencev in Hrvatov iz Julijske Benečije, kot se predstavljajo v španskem prevodu, je avtonomno nadaljeval svoje delovanje. Tako je npr. tajnik Andrej Škrbec 25. septembra 1942 v Slovenskem listu (št. 36) objavil članek Rešitev Primorja, kjer poudarja potrebo, seveda po končani vojni, da *"s par dobrimi polki se mora zasesti Gorico, Trst in Istro in tako opozoriti mirovno konferenco, da tam živijo Jugoslovani, kateri hočejo živeti v svoji narodni, demokratični in veliki Jugoslaviji"*. Opozarja na nujno pripravljenost *"ob polomu"* Italije, saj je, kot pravi, *"italijanski narod do grla sit fašizma in vojne"*. V naslednji številki Slovenskega lista so objavili prvi del obsežne razprave v španščini El Tratado de Rapallo, v nadaljevanju (št. 38) so se posebej posvetili vlogi grofa Sforze pri pogodbi. Srečko Ferfolja²⁹ je v isti številki opozaril, da *"ne napravimo zopetne pogoške"*, kot so jo v Narodnem svetu ob koncu prve svetovne vojne. Trdi, da *"mi Slovani ne smemo se spuščati z diplomacijo zapada, mi moramo pokazati naše zdrave pesti in postaviti diplomate pred izvršena dejstva in četudi to zahteva zopetne žrtve"*. Stališče pisca zrcali prepričanje v pravičnost zahtev po priključitvi okupiranih ozemelj k Sloveniji in Jugoslaviji. Od ustanovitve Primorskega odbora je iz dokumentov jasno razvidno, da so enotni v upornem duhu ne glede na medsebojne strankarske razlike. Primorski odbor je bil sestavljen pluralno, znana pa je splošna primorska naklonjenost Jugoslaviji, toda, kot ponavljajo, *"demokratični in svobodni"*. Tudi potem, ko je politični razkol razdelil JNO v dva dela, enega zvestega begunski vladi v Londonu in drugega, ki se je jasno opredelil za OF, je npr. Tržačan arh. Viktor Sulčič, ki je bil do konca druge svetovne vojne generalni tajnik JNO, vsekozi podpiral priključitev. Primorski odbor je tudi še 1. 1943 sodeloval na proslavi 1. decembra, ki ga je skupaj z veleposlaništvom organizirala JNO.

V letu 1944 je Odbor nastopal v javnosti pod rahlo spremenjenim imenom Odbor za Jugoslovansko Primorje v Argentini. Za takšno spremembo so se odločili po padcu Mussolinija in kapitulaciji Italije predvsem z namenom, da utrdijo zavest o tem, da je *"fašistična"* Julijska Benečija izginila. Odbor je 27. aprila 1944 začel široko kampanjo za zbiranje podpisov Slovencev in Hrvatov v podporo pričakovani priključitvi rodni krajev k Jugoslaviji po končani vojni. Hkrati z drugimi organizacijami pa so zbirali pomoč domovini.

Primorski Slovenci so se ob tem času pripravljali na proslavo stoletnice rojstva Simona Gregorčiča. Odbor,³⁰ ustanovljen posebej za to priložnost, se je dolge mesece ukvarjal z vajami pevskih zborov, recitacij in z obveščanjem rojakov o načrtovanem shodu. 15. oktobra 1944³¹ so v dvorani princa Jurija zadoneli glasovi, proslava je imela jasen nacionalni cilj. Združeni primorski Slovenci so želeli povsem javno izraziti svoje trdno pričakovanje, da bodo njihovi rojstni kraji priključeni ostali Sloveniji. V tem duhu so nastopali v javnosti, tako v slovenskem kot v argentinskem časopisju. V reviji Duhovno življenje je izšlo več prevodov Gregorčičevih pesmi v španščino,³² skladatelj in izseljenski duhovnik David Doktorič³³ je objavil spomine na Goriškega slavčka. Po proslavi je izšla tudi knjiga izbranih pesmi z izvirnimi ilustracijami.³⁴ Vse to je potekalo v nervoznem ozračju: 4. junija 1943 je prišlo v Argentini do vojaškega udara skrajno desno usmerjenih oficirjev. Med prvimi ukrepi je bila tudi prepoved levo usmerjenega in delavskega tiska, ob tej priložnosti je bila revija Njiva prepovedana. Za proslavo ob stoletnici rojstva Simona Gregorčiča je odbor uradno zaprosil za dovoljenje, kot je bilo v navadi. Policija je na prireditev poslala svojega predstavnika, ki pa je tik pred začetkom predsedniku Francu Kurinčiču prepovedal spregovoriti v "tujem" jeziku.³⁵ Vojaški režim, ki je prevzel oblast 1. 1943 in iz katerega je izšel Peron, ki je diktatorsko vladal do 1. 1955, ni skrival simpatij do fašizma. V tej luči moramo ovrednotiti nadaljnje delovanje Primorskega odbora v obdobju, ko so veljale izredne razmere, med volilno kampanjo generala Perona ter po njegovi izvolitvi. Peron je utrdil svoj politični položaj po množični manifestaciji 17. oktobra 1945. Ta mu je tudi odprla pot v predsedniško palačo.

Po koncu druge svetovne vojne je Primorski odbor čutil potrebo, da združi tudi vse ostale slovenske organizacije in s tem pripomorejo k uresničitvi pglavitnega cilja: priključitev k matici. 12. junija 1945³⁶ so se sestali predstavniki vseh primorskih slovenskih društev. Seji je predsedoval Tržačan Stanislav Baretto, tajnik je bil Andrej Škrbec. V drugi točki so pojasnili vzroke za sestanek: *"ker se bliža mirovna konferenca in moramo zastaviti vse sile, da ostane Primorska po končanem boju v mejah velike demokratične Jugoslavije"*. Na tretjem sestanku 19. junija³⁷ so izvolili vodstvo, v katero so posamezna društva delegirala svoje predstavnike. Pozneje so odbor razširili tudi na tiste slovenske organizacije, ki niso bile izrecno primorske. Tako je v l. 1946 sodelovalo 16 različnih društev iz Buenos Airesa in notranjosti Argentine, med njimi sta bila tudi predstavnika iz Urugvaja in Brazilije. Za predsednika so izvolili kobariškega rojaka Franca Kurinčiča, ki je predsedoval tudi Gregorčičevemu odboru. Tajnik je ostal

Andrej Škrbec. V skladu z aktivnostmi se je odbor preimenoval v Odbor za Jugoslovansko Primorje.

Najpomembnejša naloga odbora je bila podpora slovenskim stališčem na konferenci zunanjih ministrov, ki je potekala v Londonu. Tako so 13. septembra 1945 poslali naslednjo brzojavko: "*V imenu 40.000 Jugoslovancev iz Julijske krajine, prvih žrtev fašizma, sedaj nastanjenih v državah Južne Amerike, kjer so morali iskati gostoljubja zaradi krivične Rapalske pogodbe, prosimo, upoštevajte Atlantsko povelje in napravite konec preganjanju in trpljenju, katerega so morali prenašati Jugoslovanci skozi 25 let s priključenjem tega ozemlja do njegove narodnostne (etnografske) meje k Jugoslaviji, ker je to edini način, da se preprečijo bodoča nesoglasja med Jugoslavijo in Italijo ter se ohrani mir na Jadranu, ob enem pa plačilo jugoslovanskemu narodu za njegovo junaško borbo na strani zaveznikov. Franc Kurinčič, predsednik, Andrej Škrbec, tajnik*".³⁸ Tradicionalno konservativni buenosaireški časopis La Prensa je zahtevo ugodno komentiral. Poleg tega telegrama so posamezna društva poslala tudi svoje. 19. septembra pa so se ponovno oglasili z brzojavko, ki je bila objavljena v časopisu Pravica:³⁹ "*Jugoslovanski delegaciji na konferenci zunanjih ministrov v London. Z veseljem sprejeli vest, da ste se krepko postavili za naše pravice. Prepričani smo, da bo popravljena rapalska krivica Jugoslovancem s Primorske. Vztrajajte pogumno pod vodstvom velikega zaveznika Molotova. Mi podpiramo z najboljšo voljo Vaše delo. Imamo več tisoč podpisov naših rojakov, ki hočejo pripadati demokratični, federativni Jugoslaviji. Zavezniki so dolžni vrniti Trst in celo Julijsko krajino Jugoslaviji za njeno vztrajno borbo na strani zaveznikov proti nacifašizmu.*"

V Rosariu je odbor 16. septembra 1945 organiziral zborovanje, s katerega so poslali telegrame predsedniku konference in zunanjemu ministru Sovjetske zveze, Molotovu. 8. oktobra je izšel v Pravici (št. 2) članek v španščini La Conferencia en Londres, kjer so ponovno pojasnili svoja stališča: "*Konferenca zunanjih ministrov petih velikih sil, ki je potekala v Londonu, je končala s svojim delom, ne da bi prišli do konkretnih dogovorov o mirovnih pogodbah s sateliti Osi. Vprašanje miru z Italijo v svojem temeljnem vidiku je meja z Jugoslavijo in predvsem problem mesta in luke Trst, kar ni bilo definitivno rešeno. Pogajanja bosta nadaljevali vladi Jugoslavije in Italije...Priznavajoč razlikovanja v mirovnih načrtih, bomo z vso močjo nadaljevali naše delo pri razgrnitvi in obrambi ene same možnosti. Možnost sporazuma za mir, pogojen in ojačen z odkritostjo, s katero so pojasnili razlike.*" V naslednji številki Pravice (št. 3) je objavljena izjava, s katero so želeli "*obsoditi nesmiselno postopanje starih*

jugoslovanskih politikov, kateri so v svoji zaslepljeni nesramnosti poslali na konferenco zunanjih ministrov v London spomenico, v kateri zahtevajo, naj se zasedajoče velesile vtikajo v notranjo politiko Jugoslavije, ker maršal Tito vlada s terorjem, in to v trenutku, ko so zunanji ministri pretresali vprašanje Julijske krajine". Ton in besednjak zadnjih citatov nam kažeta, da se je levo usmerjena skupina, ki je od 1. 1942 odkrito podpirala partizane v tolikšni meri uveljavila, da se ni slišal noben drug glas. Prevladalo je mnenje, da samo Titova Jugoslavija lahko uspešno zaključi skupno pričakovanje: priključitev. V tem smislu je treba razumeti tudi pogoste kritike zahodnih voditeljev, ko označujejo jugoslovanski režim kot totalitaren. Tako je bila leto pozneje v Pravici (št. 14, 5. april 1946) objavljena protestna izjava proti W. Churchill: "najbolj nas je razočaralo njegovo zatrjevanje, da Tito zahteva Primorsko, katera je po njegovem prepričanju italijanska zemlja. /.../ Po mnenju nekaterih smo nacionalisti, če zahtevamo to, kar nam po pravici pripada. Medtem ko se italijanski zavojevalci čutijo demokratični, ko hočejo s silo pridržati tuje narode v svojih mejah. Ne gojimo šovinističnega nacionalizma, toda z odklanjanjem istega ne rečemo, da smo anacionalni in se čutimo odgovorni za tisti narod, s katerim se hoče postopati kakor z obrabljenim blagom. Želimo, da se čimprej poravna ta krivica, ter da se upošteva želja vseh Slovencev doma in v tujini: priključitev Slovenskega Primorja in Istre k narodni federativni republiki Jugoslaviji z maršalom Titom na čelu, v katerega imamo najiskrenejše zaupanje". V vseh teh mesecih je potekala organizirana akcija zbiranja podpisov primorskih Slovencev v podporo priključitvi. Politično gledano je bila slovenska skupnost vseskozi izrazito pluralna. Pred drugo svetovno vojno je bilo jasno razvidnih več skupin: najbojevitejša je bila komunistična, ki pa ni štela več kot nekaj članov.⁴⁰ Okrog te skupine ali v njeni ideološki bližini je bil širši krog ljudi, ki so izražali jasno delavsko zavest, a niso bili marksisti.⁴¹ Prav iz teh krogov je izhajala večina vodilnih ljudi v medvojnem času. Razumljivo je, da je prav ta skupina lahko pozneje trdila, da niso "anacionalni" kljub podpori Titovi Jugoslaviji. V vodstvu je bilo nekaj vidnih liberalcev in sokolov (Viktor Sulčič, dr. Viktor Kjuder in Jekovec, Peter Capuder idr.),⁴² množica pa je bila tradicionalno verna, a je dolga leta ostala brez dušnega pastirja. Prvi izseljenski duhovnik - Jože Kastelic⁴³ - je prispel šele l. 1933. Njegovo delovanje je bilo raznovrstno; versko in kulturno je utrjeval narodno zavest rojakov. V ožjem verskem smislu je bil odločen, hkrati pa je sprejemal kot sodelavce tudi neverne. Od doma ni prinesel želje po političnem delovanju, kot je to malo kasneje veljalo za Janeza Hladnika, ki je bil v Sloveniji aktivni član SLS. Po Kastelichevi tragični smrti l. 1940 je ostal samo Hladnik, krščansko socialno osveščeni Doktorič pa je deloval v Urugvaju.

Med drugo svetovno vojno je bila kmalu opazna razlika med poročanjem in komentiranjem verske revije Duhovno življenje,⁴⁴ ki jo je urejeval Hladnik, osrednjim Slovenskim listom (pod močnim vplivom poslanika dr. Cankarja, t. j. uradne jugoslovanske linije) in levičarsko revijo Njiva. Oddaljenost in pomanjkanje neposrednih novic sta tudi vplivala na to. Z delovanja Primorskega odbora pa je razvidno, da je prevladovala nacionalna skrb za prihodnost nad ozkimi strankarskimi interesi. Janez Hladnik je pozneje priznal, da je že dokaj zgodaj dobil opozorilo škofa Rožmana o OF. Njegovo pisanje v Duhovnem življenju zrcali veliko zmedo navzkrižnih poročil in vplivov v medvojnem času. Hladnik se je predstavljal za dobrega Slovenca in Jugoslavana, zvestega uradni liniji SLS. Tako npr. lahko razumemo gesto, da je ob osvoboditvi Beograda objavil slavnostno mašo. Ob razburjenju, ki ga je s tem povzročil v krogih nasprotnikov OF in Titove NOB, je moral natančno pojasniti svoj namen ter se celo sklicevati na avtoriteto argentinskega škofa, da je pomiril polemike.⁴⁵ V pojasnilo je napisal, da je šlo za osvoboditev glavnega mesta Jugoslavije in da je kot dober Jugoslovian čutil dolžnost, da se za to zahvali Bogu. Hkrati pa je že ob tem času neusmiljeno prikazoval Tita kot komunista in totalitarca. Ko se je Odbor za Jugoslovansko Primorje odločil za najširšo akcijo zbiranja podpisov, je Janez Hladnik čutil moralno dolžnost, da pojasni svoje stališče: *"Podpisi za Primorsko. Nekateri rojaki so v zadregi, ali naj podpišejo zahtevo Slovencev glede Primorske. Opozarjamo vse rojake, naj kar brez skrbi vsak priloži svoj podpis. To je narodna dolžnost vsakega Slovenca. Oni rojaki in rojakinje, kateri živijo v oddaljenih krajih, naj pošljejo svoje podatke, in sicer: Ime in priimek, leto in kraj rojstva, ulico in hišno številko, kjer je prebival v domovini, leto, ko je odšel v tujino. Vsakdo naj pooblasti, da se ga podpiše v njegovem imenu. Podatke pošljite na: Odbor za Jugoslovansko Primorje, San Blas 1951, Buenos Aires."*⁴⁶ Kot geslo je v reviji napisal nekajkrat: *"Rojaki, Primorci! Podpišite brez skrbi PRIMORSKO POLO in priložite kaj za kritje stroškov te osvobodilne akcije!"*

Po odhodu dr. Izidorja Cankarja⁴⁷ se je položaj v poslaništvu kraljevine Jugoslavije hudo poslabšal, saj je medvojni razvoj dogodkov v domovini povzročil razkol tudi v diplomatskih vrstah. Ko je Cankar na začetku svoje službe v Argentini pričel z iskanjem sodelavcev, je opazil mladega Tržičana dr. Viktorja Kjudra. Ta je bil pred ukinitvijo urednik Edinosti v Trstu in sodelavec raznih antifašističnih organizacij. V Argentini je s pomočjo Sulčiča in drugih bogatejših rojakov ustanovil in urejal Novi list, najbolj sodobno oblikovan časopis slovenske skupnosti. Cankar ga je kmalu povabil k sebi kot tajnika, čeprav brez diplomatskega statusa. Sredi druge svetovne vojne pa je

dr. Kjuder praktično ostal sam v poslaništvu. Nova vlada Šubašič-Tito ga je po osvoboditvi Beograda imenovala za v. d. odpravnika poslov predvsem z namenom, da obrani integriteto poslaništva do konca vojne. Dr. Kjuder je to nalogo zvesto opravil do izročitve vseh poslov prvemu uradnemu odposlancu FLRJ 1. 1946.

V Slovenskem listu št. 14 (15. april 1946) je dr. Viktor Kjuder kot v. d. odpravnika poslov podpisal naslednje sporočilo: *"V zvezi z vašim pismom od 31. jan. t. l. ima poslaništvo čast sporočiti Vam, da je knjiga s podpisi tukajšnjih izseljencev iz Julijske krajine srečno prispela v London dne 28. feb. t. l. ter bila takoj izročena tkz. Konferenci zunanjih ministrov, katerih zastopniki pripravljajo besedila mirovnih pogodb. Tako javlja naša Ambasada iz Londona v svojem aktu A. št. 765 od 1. marca t. l., ki je pravkar prispel in v katerem obenem naroča poslaništvu, naj izroči primorskim izseljencem v Južni Ameriki pozdrav domovine. Knjiga je torej prišla v pravem času v prave roke, kar Vam bo gotovo v zadoščenje za vsake hvale vredni trud, ki ste ga imeli z nabiranjem podpisov."* S tem je bila zaključena obširna akcija zbiranja podpisov v podporo priključitvi, ki so jo sprejeli na enem od množičnih shodov. Knjiga je, kot piše Franc Kurinčič v svojih spominih, tehtala več kot 4 kg, zato je pošta ni hotela sprejeti. Obrnili so se na dr. Kjudra, ki jo je posredoval po diplomatski poti.

Odbor za Jugoslovansko Primorje je večkrat organiziral velika zborovanja: tako 7. aprila 1946 pod naslovom *"Za priključitev Trsta in Primorske v federativno Jugoslavijo"*. Drugi velik shod je bil v Buenos Airesu 23. junija istega leta. Tokrat so praktično vsi pomembni argentinski časopisi, ki so izhajali v Buenos Airesu, objavili komentarje in izčrpna poročila o tem shodu, prav tako tudi radio. Zborovalci so poslali več brzojavk v Pariz.

Slovenci v Urugvaju so tudi ustanovili svoj odbor, ki pa je že 25. julija 1945 izdal razglas, ki resno ocenjuje delo mirovne konference in izraža razočaranje rojakov: *"Slovenski Primorci v Urugvaju se zato - tesno povezani s svobodoljubnimi težnjami našega naroda - neposredno protivimo proti temu nedemokratskemu postopanju in nečastnemu sklepu zunanjih ministrov, ki navidezno ropa in kosi našo zemljo, ter najodločneje protestiramo proti novim nakanam italijanskega fašizma in imperializma ter zahtevamo, da se ta glas protesta upošteva. Ker je to glas tistih, ki smo na tej lepi slovenski primorski zemlji rojeni, kjer živijo naši svojci in ker je bila ta zemlja skozi stoletja samo naša in od koder smo bili brutalno izgnani, da so tako na naše mesto prišli privandraci z laškega Juga."*⁴⁸

28. aprila 1946 so Slovenci v Urugvaju sklicali shod v Montevideu. Predsednik odbora, Franc Kurinčič, je odpotoval tja z namenom, da bi ob tej priložnosti spregovoril. V svojih spominih Na tej in na oni strani oceana je napisal: "Ves dan je lilo kot iz škafo, zato shoda ni bilo. Kljub temu je prišlo v dvorano precej naših rojakov, med njimi gospod Doktorič. Tamkajšnji odbor je bil zelo aktiven." Čez teden, ko so shod lahko uspešno zaključili shod so konferenci zaveznikov v Parizu poslali posebno pismo, ki je bilo 10. avgusta 1946 objavljeno v Pravici (št. 21).

"Gospod Edvard Kardelj, Šef Jugoslovanske Delegacije, Konferenca, Pariz Palača Luxemburg Ekselence Ministri in Predstavniki Držav, ki so se borili in zmagali nad nacifašizmom,

Prisluhnite glasu 30.000 legitimnih sinov Trsta, Julijske krajine, ki so bili izgnani od svojih domov s strani italijanskega fašizma in sedaj živijo v Južni Ameriki. Prisluhnite nam, ki že 26 let čakamo, da se nam prizna pravica. Prvi smo bili v boju proti fašizmu in naši bratje in sinovi so osvobodili Julijsko Benečijo od sovražnikov. Vi se imate za sposobne, da odločite o naših usodah, ne da bi nas vprašali. Ne, gospodje. Zemlje na desnem bregu reke Soče, od Gorice do Kobarida in Bovca, naseljujejo samo Slovenci, Italijani so tja prišli šele z nepravilno okupacijo l. 1918. Gospodje, ne poslušajte tistih, ki nosijo krivdo za preteklo vojno in za mnogo drugih vojn. Ne poslušajte tistih, ki so izzvali ves svet. Danes jokajo, da bi jutri spet izzivali. Mi ne želimo biti ponovno sužnji pod oblastjo Italije, ampak svobodni v naši domovini Jugoslaviji. Pravičen mir želimo in mejo z Italijo, kot je bila med Italijo in Avstrijo v l. 1914. Bodite pravični, če ne želite, da Vas obtožijo vaši bratje in sinovi, ki so padli za svobodo sveta pod krogli nacistov. Ne favorizirajte skupnega sovražnika, temveč priznajte pravičnost junaški državi Jugoslaviji, ki se je od prvega trenutka borila ob strani zaveznikov. Odbor za Jugoslovansko Primorje."

Že od objave, da se je konferenca preselila iz Londona v Pariz, sta oba slovenska časnika Pravica in Slovenski list sledila dogodkom. Odbor se je redno oglašal tako v slovenskem kot v argentinskem tisku. Ob nekaterih malce bolj razgretih hvalnicah novega režima pa je dobival tudi opozorila, kot npr. tisto, ki so ga podpisali Prekmurci iz društva Slovenska krajina:⁴⁹ "Tudi Slovenska krajina je podpisala spomenico, poslano v London, in trdno stoji na zahtevi, da mora pripasti Sloveniji vsa slovenska zemlja s Trstom vred. V zadevi slovenskih narodnih meja je Slovenska krajina solidarna s Primorskim odborom. A Primorski odbor naj ve, da njegova zadeva ni notranja politika Jugoslavije, temveč njene meje." Predsednik Odbora Franc

Kurinčič je 30. aprila 1946 odgovoril na članek direktorja italijanskega časopisa *L'Italia del popolo*, ki ga je ta objavil 10. aprila pod naslovom *Italijani ali Hrvatje*. Vittorio Mosca, ki je urejeval socialistični list, popularen tudi med primorskimi Slovenci, se je skliceval na *"600.000 žrtev, ki so med prvo svetovno vojno v boju z Avstro-Ogrsko padle za italijanski Trst"*. Kurinčičev tekst je bil objavljen v Slovenskem listu pod naslovom *Trst je v nevarnosti*, Mosca mu je - v svojem glasilu - repliciral s sestavkom *Jugoslovanski imperializem*. Sledilo je več člankov in polemičnih odgovorov. *L'Italia del popolo* je s to polemiko vzbudila veliko pozornosti v močni italijanski skupnosti v Argentini, kjer so začeli sestavljati odbore, sklicevati shode ter pošiljati mirovni konferenci svoje zahteve in proteste proti priključitvi Primorske k Sloveniji in Jugoslaviji.

Hkrati z novicami o napetem položaju na Primorskem se je 18. julija 1946 pojavila napoved prihoda prvega opolnomočenega diplomatskega predstavnika FLRJ generala Ljubomirja Ilića. Ta je prispel 30. avgusta. Dr. Viktor Kjuder mu je izročil poslaniške posle, a je še naprej sodeloval z njim pri pripravi na vzpostavitev odnosov med Argentino in Jugoslavijo, do česar je prišlo v septembru.⁵⁰ Prvi poslanik FLRJ general Franc Pirc je prispel v Buenos Aires 8. junija 1947.

Odmevi na številne manifestacije v Argentini in brzojavke, ki so jih Slovenci še naprej naslavljali na konferenco v Parizu, so polnili strani na novo združenega petnajstdnevnikarja Slovenski glas,⁵¹ ki je nastal iz Pravice in Slovenskega lista. Jugoslovansko veleposlaništvo je od tedaj imelo velik vpliv na levo usmerjene v slovenski skupnosti. Tako ne preseneča, da so se pogajanja za ustanovitev ene same skupne organizacije pospešila. Leta 1947 je iz vseh dotedanjih društev nastal Slovenski ljudski dom.⁵² V njem pa je prevladala levo usmerjena skupina, kar je tudi levici nenaklonjenih argentinskih razmerah - vladal je general Juan Domingo Peron - napovedovalo težave. Usmeritev Slovanske unije, v katero se je skupna slovenska organizacija Slovenski ljudski dom včlanila predvsem zaradi Slovanske tiskarne, ki naj bi jim zagotovila lažji in cenejši dostop do tovrstnih uslug, je povzročila dokončni propad skupne organizacije. Incident na občnem zboru Unije - povzročili so ga po časopisnih virih *"ustaši in četniki"*⁵³ - je ponudil vladi generala Perona vzrok za dekret o prepovedi delovanja Unije in vseh njenih članic. Dekret je bil izdan 25. aprila 1949, naslednji dan je policija zapečatila vrata vseh slovenskih društev, ki so bila vključena v organizacijo.

Delovanje Odbora za Jugoslovansko Primorje se je nadaljevalo ves čas pogajanj in mednarodnih zapletov zaradi tržaškega vprašanja. Tako je odbor v Slovenskem glasu št. 13 (19. marec 1947) izrazil vso podporo tistim Slovincem, ki so po podpisu pogodbe ostali v Italiji. Potem ko je časopis v 25. številki objavil novico (25. septembra 1947), da je bila Primorska priključena FLRJ, pa ne zasledimo več imena ali naslova Primorskega odbora v slovenskem časopisju v Argentini.

OPOMBE

- ¹ Prvi Slovenci v Južni Ameriki so bili misijonarji, v 18. stoletju jezuiti, ki so delovali v redovnih provincah po vsej celini. Najpomembnejši je Marko Anton Kapus, misijonar v takratni podkraljevini Nove Španije (danes Mehika). V Paragvajski provinci je bilo nekaj Slovencev ter drugih, rojenih na Kranjskem. V 19. stoletju je kapucin p. Serafin Goriški misijonaril v Braziliji.
- ² Glej Aleksej Kalc, Nekateri vidiki primorskega izseljevanja v Južno Ameriko do prve svetovne vojne. Zbornik kulturnega ustvarjanja Slovencev v Južni Ameriki (v tisku). Mednarodno znanstveno srečanje ob 60- letnici izhajanja revije Duhovno življenje je potekalo v Ljubljani 20. in 21. oktobra 1993. Irene Mislej, Slovenci v Novem svetu (feljton), Republika (Ljubljana) od 8. 2. do 8. 3. 1994 (predvsem št. 1 do 6). Veronika Kremžar Rožanc, Naseljevanje Slovencev v Argentini. Obdobje 1878-1900 Svobodna Slovenija (Buenos Aires) (1990) jan. in feb.
- ³ Glej Irene Mislej, Kronologija Slovencev v Argentini. Slovenski koledar 1983, str. 144-148. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana. Irene Mislej, Izseljenci v Južni Ameriki. Enciklopedija Slovenije 4. Mladinska knjiga. Ljubljana 1990. Aleš Breclj, Duhovno življenje in slovenska skupnost v Argentini. V Zborniku kulturnega ustvarjanja Slovencev v Južni Ameriki (v tisku).
- ⁴ Glej Milica Kacin-Wohinz, Raznarodovanje Primorskih Slovencev - dejavniki za izseljevanje. V Zborniku kulturnega ustvarjanja Slovencev v Južni Ameriki (v tisku). Referat je izšel tudi v Rodni grudi 41, št. 2 in 3. Ljubljana 1994.
- ⁵ Glej Irene Mislej, Slovenci v Novem svetu (feljton), Republika od 8. 2. do 8. 3. 1994 (št. 14, 15, 16). Ljubljana.

⁶ Zgovorno je o tem pričevanje pisatelja Pavla Golie, ki se je 1. 1936 udeležil kongresa Pen kluba v Buenos Airesu. Glej Slovenski tednik (Buenos Aires) št. 365 in Slovenec (Ljubljana) št. 249 z dne 29. oktobra 1936. Kot pripoveduje, so ga povabili na komemoracijo za Bazovico, ko je prispel: "sem presenečen obstal. Dvorana, znatno večja od unionske, je bila nabito polna ljudi, in sicer samih Slovencev. /.../ Ljudje so kar neprestano vztrajali pri slovenski besedi, pri slovenskem petju in pesmi. Toliko požrtvovalnosti, toliko resnične vdanosti slovenski besedi še nisem videl. /.../ Spoznal sem, kako odločni Slovenci so ti naši naseljenci v Argentini. Po večini so vsi ti Slovenci iz Primorja. Čeprav imajo le malo zaslonbe pri Slovencih v Evropi, vendar se vztrajno borijo za slovensko besedo in na vsak način hočejo ostati zvesti, dasi vedo za usodo naslednjih generacij, ki jo pa skušajo tudi preprečiti." Ob slovesnosti za bazoviške žrtve so praviloma sodelovali vsi, npr. prvi izseljenski duhovnik Jože Kastelic je kmalu po prihodu v Argentino naznanil mašo "v spomin na slovenske ustreljence v Bazovici", glej Slovenski tednik št. 222.

⁷ Dr. Izidor Cankar je prispel v Argentino konec 1. 1936, 31. januarja 1937 je sklical sestanek vseh slovenskih organizacij, ki so ustanovile osrednji šolski odbor. Predsedoval mu je Franc Lakner. Ob istem času je dr. Cankar dal pobudo - in finančno pomagal - pri združitvi dveh obstoječih časopisov - Slovenskega tednika in Novega lista v skupni Slovenski list.

⁸ Slovensko časopisje, ki je večinoma izhajalo v Buenos Airesu, predstavlja enega glavnih virov za zgodovino Slovencev v Južni Ameriki. Zaradi večkratnih policijskih intervencij so društveni arhivi zelo osiromašeni, gradivo pomembnejših osebnosti pa je v večji meri še nedostopno oz. uničeno. O slovenskem časopisju, ki je skoraj v celoti ohranjeno v Narodni in univerzitetni knjižnici (z izjemo obdobja med 1. 1942 in 1945 zaradi vojne, ki je preprečila pošiljke), glej: Aleš Breclj, Slovenski etnični tisk v Argentini do 2. svetovne vojne. Dve domovini št. 2-3, str. 167-180. Ljubljana 1992.

Irene Mislej, Slovenski tisk v Argentini po 2. svetovni vojni. Dve domovini št. 2-3, str. 185-194. Ljubljana 1992.

O tem sta objavljene tudi bibliografiji:

Jože Bajec, Slovensko izseljensko časopisje 1891-1945. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana 1980.

Marjan Pertot, Bibliografija slovenskega tiska v Argentini 1945-1990 II. del - časopisje. Knjižnica Dušana Černeta. Trst 1991.

- ⁹ Osrednja tema vseh publikacij je bila posvečena položaju okupiranih ozemelj. Sledili so tako novicam iz fašistične Italije kot iz kraljevine Jugoslavije, kar jih je nemalokrat spravilo v težave. Tako je bil npr. Slovenski tednik, ki ga je ustanovil Peter Čebokli l. 1929, l. 1933 prepovedan za Jugoslavijo zaradi ostrih kritik uradne jugoslovanske politike do Slovencev v Italiji (Slovenski tednik, št. 209). V številki 213 je najti tudi razlago za ta ukrep v članku z naslovom Kako ščiti Primorce Jugoslovansko poslaništvo. Nekajkrat so jugoslovanski diplomati ovadili izseljence argentinski policiji, ki je npr. ob neki priložnosti aretirala celotni občni zbor Ljudskega odra (nadaljevali so ga v zaporu ter ga tam tudi uspešno zaključili).
- ¹⁰ Glej Irene Mislej, El papel del castellano en la revista La vida espiritual. Verba Hispanica III, str. 123-130. Ljubljana 1993.
- ¹¹ Glej katalog: Irene Mislej, Arhitekt Viktor Sulčič. Trst 1895- Buenos Aires 1973. Ajdovščina, Pilonova galerija - Ljubljana, Znanstveni inštitut FF 1989.
- ¹² V nasprotju z že omenjeno prakso poslaništva je dr. Izidor Cankar vzpostavil stik z vsemi slovenskimi društvi, razen z levo usmerjenim Ljudskim odrom. Za svojega osebnega tajnika pa je izbral tržaškega Slovenca dr. Viktorja Kjudra ter vseskozi podpiral rojake ne glede na dejstvo, da so bili po sili razmer italijanski državljani. V tem času je tudi očitna boljša in hitrejša informiranost o dogodkih doma.
- ¹³ Glej: O naših organizacijah in šolah. Njiva (Buenos Aires) I (1938), št. 9. Revijo Njiva je izdajal DKD Ljudski oder od l. 1937 do prepovedi s strani vojaškega režima l. 1943. Odgovorni urednik je bil Franc Birska, pozneje skupaj z Albertom Draščkom.
- ¹⁴ Slovenski list je nastal iz združitve Slovenskega tednika (ki je izhajal nepretrgoma od l. 1929) in Novim listom (ki ga je vodil dr. V. Kjuder od l. 1933), urejala sta ga dosedanja urednika obeh glasil Jan Kacin in dr. Viktor Kjuder. Pozneje pa sam Jan Kacin do l. 1940, ko ga je spet prevzel

dr. Kjuder in J. Švagelj. Med vojno je Slovenski list doživel več hudih kriz in ga je nekaj časa urejeval celo izseljenski duhovnik Janez Hladnik. V okrnjenem obsegu je preživel in se v l. 1946 združil s Pravico (nastala l. 1945) v Slovenski glas. V NUK-u je najpopolnejša zbirka časopisja, ki se pa prekine l. 1942. Posamezne številke iz l. 1945 in 46 so prinesli povojni povratniki v Slovenijo.

- ¹⁵ O Jugoslovanski narodni odbrani med prvo svetovno vojno, mogočni organizaciji, ki je bila v tesnih stikih z Londonskim odborom, so največ pisali hrvaški raziskovalci, med njimi Ljubo Antić. Organizaciji, ki je združevala številne odseke po vsej Južni Ameriki, je predsedoval bogat Dubrovčan Paško Baburizza iz Čila. V JNO se je včlanilo tudi nekaj Slovencev, zlasti pa v l. 1919 nastali odsek Slovenija, ki je bil prva organizirana oblika združevanja na tej celini. O tem glej Irene Mislej, Odsek Slovenija v Buenos Airesu. Ob 70. letnici prve slovenske organizacije v Južni Ameriki. Slovenski koledar 1990. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana 1989. Str. 143-145. Irene Mislej, Med prvimi Slovenci v Argentini: inž. Ciril Jekovec. Slovenski koledar 1993. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana 1992. Str. 272-279. Arhiv JNO je med drugo svetovno vojno ohranil glavni tajnik arh. Viktor Sulčič, ki ga je pred smrtjo izročil Slovenski kulturni akciji, osrednji kulturni ustanovi povojne politične emigracije. Tone Brulc je v Meddobju (Buenos Aires) 25 (1990), št. 1-2, opisal obseg in značilnosti gradiva.

- ¹⁶ F. Č. (Franc Čotar), Viktor Kjuder. Primorski slovenski biografski leksikon 8. Goriška Mohorjeva družba. Gorica 1982.

Irene Mislej, Primorsko slovensko časopisje v Argentini. Trije protagonisti. Primorska srečanja št. 126. Gorica 1991. Str. 865-869.

- ¹⁷ Andrej Škrbec je bil eden pomembnejših publicistov v slovenski skupnosti. Poleg številnih člankov in dveh letnih koledarjev je v povojnem času ohranil edino živo vez med Slovenci v dolgem desetletju mrtvila s časopisoma Nova domovina (1950-1957) in Lipa (1957-1966). Zadnji je doživel že znano usodo drugih, leta 1966 je prepovedala vojaška hunta. Jože Bajec, Razvoj slovenskega izseljenskega časnikarstva v Evropi, Južni Ameriki in Kanadi. Slovenski izseljenski koledar 1969. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana. Str. 297-336.

C. K. (Ciril Kren), Škrbec Andrej. Primorski slovenski biografski leksikon 15. Goriška Mohorjeva družba. Gorica 1989.

- ¹⁸ Izselski duhovnik Hladnik je prispel za Jožetom Kastelicem in ga tudi nasledil po njegovi smrti na vrhu Aconcagua l. 1940. Hladnik je osrednja osebnost medvojne "ločitve duhov" v Argentini. V letih po drugi svetovni vojni je posredoval vladno dovoljenje (od samega generala Perona) za vstop slovenskih političnih - protikomunističnih - beguncev v Argentino. Urejal je Duhovno življenje do l. 1949, ko ga je izročil povojni skupnosti.

Napisal je spomine z naslovom Od Triglava do Andov. Goriška Mohorjeva družba. Gorica 1978.

Irene Mislej, Janez Hladnik, izselski dušni pastir. Ob 90. letnici rojstva. Rodna gruda 39, št. 12, str. 40-41. Ljubljana 1992.

- ¹⁹ V Duhovnem življenju l. 1942, št. 20.

- ²⁰ Do te prve objave o Osvobodilni fronti, avgusta 1942, je bilo v vseh periodičnih publikacijah zaznati veliko zmedo ter nasprotujoče se informacije, ki so večinoma prihajale preko argentinskih medijev oz. jugoslovanskega poslaništva. Tako so bile pogoste besede "gverilci", "četniki" ali "uporniki", toda brez jasnih označb pripadnosti. V letu 1942 se prvič pojavijo dvomi o lojalnosti D. Mihajloviča. V isti številki Njive je novica o obstoju Odbora demokratičnih Slovencev za pomoč svobodnim narodom, ki mu je predsedoval Franc Rustja. Gre za skupino komunistov pri Ljudskem odru, ki so ne glede na politično usmeritev imeli svojega delegata v JNO, Franca Zajca.

- ²¹ O levo usmerjeni skupini glej Rado Genorio, Družbeni in politični položaj slovenskega izselskega v Argentini med obema vojnoma. Slovenski koledar 1987. Slovenska izselska matica. Ljubljana. Str. 140-144.

- ²² Zgodovina Ljudskega odra je opisana v knjigi Triglav. Historia y Realidad. Buenos Aires 1981. Str. 53-58. Glej tudi: Armando Blažina, Delavsko kulturno društvo Ljudski oder 1958-1965. Slovenski izselski koledar 1966. Slovenska izselska matica. Ljubljana. Str. 208-211 23.

- ²³ Triglav. Historia y Realidad. Buenos Aires 1981. Str. 53-54. 24.

- ²⁴ Glej Enciklopedija Slovenije 2. Mladinska knjiga. Ljubljana 1988.

- ²⁵ Birsa je dolga leta aktivno deloval v slovenski skupnosti . Urejeval je arhiv Ljudskega odra, skrbel za izdaje periodike in priložnostnih zloženkov. V teku so pogovori z družino, da bi pridobili njegovo zapuščino.
- ²⁶ Jan Kacin, Tolminec, publicist in pisatelj, samouk. Urejal je več časopisov. Najvidnejši primer socialno osveščenega človeka, ne marksista, ki se je v povojnih letih jasno distanciral od politike komunistične skupine pri Ljudskem odru.
- Glej Irene Mislej, Primorsko slovensko časopisje v Argentini. Trije protagonisti. Primorska srečanja št. 126. Nova Gorica 1991. Str. 865-869.
- ²⁷ Zbornik Spominu Ivana Cankarja ob 25. letnici smrti. 1918- 1943. Str. 29-32.
- ²⁸ Mirko Ščurk se je po drugi svetovni vojni vrnil v domovino, kjer je tudi umrl. Pripeljal je gradivo o pomoči rojakov domovini ter več dokumentov Odbora za Jugoslovansko Primorje. V arhivu Slovenske izseljenske matice je tipkopijski njegovih spominov (34 str.). Omenjeni članek je v zborniku Spominu ..., str. 99-101.
- ²⁹ Srečko Ferfolja, pisec in urednik, je po prihodu v Argentino živel nekaj let v oddaljenem Chacu, od koder se je redno oglašal v časopisje. Pozneje je živel v Buenos Airesu, kjer je aktivno sodeloval predvsem v tem obdobju. Je še neodkrita osebnost podobno kot Birsa.
- ³⁰ Odboru je predsedoval Franc Kurinčič iz Kobarida. Ostali člani ožjega vodstva: Anton Lazar, Franc Kurinčič, Rudi Skalin, Ivan Kutin, Ivan Klinkon, Franc Trebše (pevovodja), Franc Rutar, Anton Kurinčič, Mirko Melihen, Franc Skubin so bili tudi ožji sorojaki Simona Gregorčiča. Poleg teh so odbor sestavljali tudi predstavniki vseh slovenskih društev.
- ³¹ Glej Jan Kacin, Zgodovinska prireditve slovenskih izseljencev v Argentini. V knjigi Simon Gregorčič. Slovenski izseljenci ob stoletnici rojstva 1844-1944. Buenos Aires 1945. Str. 236-249.
- ³² Duhovno življenje 12, št. 200, Buenos Aires 1944, in posebna številka posvečena pesniku, št. 201-202. V tej številki je David Doktorič objavil obsežno razpravo o življenju in delu pesnika ter spomine na njega. Dr. Viktor Kjuder ga je predstavil v španščini. Več prevajalcev je prispevalo španske prevode nekaterih pesmi.

- ³³ David Doktorič, duhovnik, javni delavec, skladatelj in publicist, je bil prisiljen zapustiti Gorico zaradi delovanja kot tajnik Zadrúžne zveze. L. 1928 je odšel najprej v Jugoslavijo, l. 1936 pa kot izseljenski dopisnik v Argentino. Dr. Izidor Cankar ga je poslal v Urugvaj. Glej Primorski slovenski biografski leksikon 4. Goriška Mohorjeva družba. Gorica 1977.
- ³⁴ Zbrane poezije so "Goriškemu slavčku ob stoletnici rojstva v hvaležen in trajen spomin /izdali/ slovenski izseljenci v Argentini" l. 1945. Izbor pesmi in uvod je pripravil Jan Kacin, Albert Drašček pa je prispeval življenjepis pesnika. Mlada Vanda Čehovin pa je ilustrirala. Ob tej priložnosti je Odbor izdal tudi več razglednic. Pozneje, ob petdesetletnici pesnikove smrti l. 1956, so izseljenci izdali razglednico ter zbrali prispevke za Gregorčičev spomenik v Kobaridu.
- ³⁵ Franc Kurinčič se je po drugi svetovni vojni vrnil v domovino, kjer živi. L. 1981 je objavil spomine: Na tej in na oni strani oceana. Borec. Ljubljana 1981. V knjigi podrobno opisuje dogajanje v medvojnih letih in delovanje obeh odborov, Gregorčičevega in Primorskega.
- ³⁶ Novico sta objavila oba časopisa, ki sta takrat izhajala v Buenos Airesu, Slovenski list in Pravica, in tudi revija Duhovno življenje. V gradivu, ki ga hrani Inštitut za izseljenstvo ZRC SAZU, je več dokumentov o tej organizaciji. V tiskanem letaku iz l. 1946 je popolni seznam organizacij: Jugoslovansko društvo Samopomoč Slovencev, Delavsko kulturno društvo Ljudski oder, Gospodarsko podporno društvo Slovencev iz V. Devoto Naš dom, Slovenski dom, Slovensko podporno društvo Ivan Cankar iz Saavedre, Primorski odbor, Udruženje Svobodne Jugoslavije: Slovenski odbor, Slovenski ženski odsek, Slovenski odsek Pineyro, Slovenski odsek Cinco Saltos, Ožji S. Gregorčičev odbor, Kobariška skupina, Jugoslovansko društvo Triglav iz Rosaria, Slovensko delavsko podporno društvo Edinost iz Cordobe, Odbor za Jugoslovansko Primorje iz Montevidea, Urugvaj, in Slovensko podporno kulturno društvo Naš Dom iz Sao Paula, Brazilija.
- ³⁷ Predsednik je postal Franc Kurinčič, Andrej Škrbec pa je nadaljeval funkcijo tajnika. V ožji odbor so bili izvoljeni: Emil Semolič, Ivan Pahor, Gašpar Stavar, Jože Vižintin, Ivo Lazarič, Antonija Mohorčič, Liberat Tavčar, Franc Kurinčič, Adolf Cenčič.

- ³⁸ Objavljena v Pravici št. 2, 8.10.1945. Časopis Pravica je nastal 20. septembra 1945, ko so v Argentini razveljavili ukrepe proti levičarskemu tisku, zaradi katerih je bila Njiva prepovedana. Izdajatelj je bilo DKD Ljudski oder.
- ³⁹ Objavljeno v Pravici št. 3, 23.10.1945.
- ⁴⁰ Skupina se je pridružila argentinski komunistični stranki, dolga leta je izdajala razne časopise, po drugi svetovni vojni Iseljenička rječ skupaj z močnejšo hrvaško skupino. Nekaj članov se je po drugi svetovni vojni vrnilo v domovino.
- ⁴¹ Najvidnejša osebnost te skupine je Jan Kacin. Predvsem v času vojne se je pojavilo v časopisu več imen, ki so jasno zagovarjali delavske pravice v argentinskem okolju. Med tistimi, ki so se javno borili za Primorsko, pa je treba omeniti najvidnejše: Andrej Škrbec, Gvidon Jug, Srečko Ferfolja, Stanislav Baretto idr. Društvi Tabor in Prosveta, kjer so bili v večini, sta se pred drugo svetovno vojno združili v Slovenski dom. Skupina je tudi vseskozi podpirala slovensko šolo.
- ⁴² Inž. Ciril Jekovec je bil edini aktivni član Sokola iz domovine, kljub temu je skupina l. 1930 ustanovila društvo Sokol La Paternal, ki pa je po nekaj letih delovanja zamrlo predvsem zaradi slabih pogojev za telovadbo. Arh. Viktor Sulčič je bil izvoljen za podstarosta. Časopis Novi list (1933-1936), ki ga je izdajal konzorcij pod vodstvom arh. Sulčiča in ga urejeval dr. Viktor Kjuder, je bil bližje uradni jugoslovanski politiki.
- ⁴³ Glej Marjan Drnovšek, Izselski duhovnik Jože Kastelic (1898- 1940) v Franciji in v Argentini v zborniku Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki (v tisku). Rozina Švent, Bibliografsko kazalo Duhovnega življenja I-LX 1933- 1992. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 1993.
- ⁴⁴ Mag. Rozina Švent se v knjigi Bibliografsko kazalo ... in v referatu Od rubrike do vodilne verske revije v Argentini, v zborniku Kulturno ustvarjanje ... (v tisku) posebej ukvarja s predstavitev občutljivega medvojnega časa.
- ⁴⁵ Janez Hladnik, Beograd osvobojen. Duhovno življenje (Buenos Aires) 12 (1944) št. 203.
- ⁴⁶ Duhovno življenje (Buenos Aires) 13 (1945) št. 212.

- ⁴⁷ Dr. Izidor Cankar je odšel iz Argentine l. 1942, ko je bil imenovan za poslanika Jugoslavije v Kanadi. L. 1944 se je odpovedal funkciji ter odšel v London, kjer je julija postal minister za prosveto, pošto in telegraf v vladi Šubašić-Tito.
- ⁴⁸ Razglas odbora za Urugvaj nosi datum 25. julij 1946 in je bil objavljen v Pravici št. 21, 10. 8. 1946. Po stilu in besednjaku bi ga lahko pripisali Davidu Doktoriču.
- ⁴⁹ Objavljen v Slovenskem listu št. 21 z dne 30. julija 1946.
- ⁵⁰ Sporazum o diplomatskih odnosih sta podpisala odposlanec FLRJ general Ljubomir Ilić in argentinski zunanji minister Bramuglia. Dr. Viktor Kjuder, ki je ohranil poslaništvo ter aktivno sodeloval pri pripravi razpisa, je 13. oktobra 1946 nenadoma umrl pri 42 letih.
- ⁵¹ Slovenski glas je nastal iz Slovenskega lista in Pravice. 23. septembra 1946 je izšla prva številka. Urejal ga je Slavko Škof. Izhajal je do l. 1950, ko ga je nova poštna zakonodaja onemogočila.
- ⁵² 27. julija 1946 so predstavniki vseh slovenskih društev ustanovili Slovenski svet, ki mu je predsedoval Emil Semolič z namenom, da uresniči združitev v skupno organizacijo. Pogajanja o usodi obstoječih društev in o bodoči organiziranosti so bila dolga in polna težav. Kmalu je postalo očitno, da vodilna skupina levičarjev vsiljuje svoje koncepte, to je povzročilo, da so se nekateri ugledni člani skupnosti oddaljili od sveta in odstopili. Januarja 1948 je Slovenski svet zapustila Samopomoč Slovencev, ob istem času pa je časopis Slovenski glas postal uradno glasilo skupne organizacije. Slovenski ljudski dom je bil uradno ustanovljen januarja 1948, za predsednika je bil izvoljen Emil Semolič, za tajnika Jože Vižintin. Nekatera društva so se razpustila, tako npr. Ljudski oder. Podporna društva pa so zaradi zapletenosti postopka še obstajala, tako GPD Naš Dom, nezadovoljen s politično usmeritvijo se je umaknil tik pred prepovedjo in ga ta ni doletela.
- ⁵³ Slovenski glas št. 29 z dne 1. junija 1949 prinaša izčrpno poročilo o dogodkih ob 3. kongresu Slovanske unije 23. marca. Dekret vlade je bil izdan 25. aprila, naslednji dan pa je policija zapečatila sedež Slovenskega ljudskega doma v ulici Cnel. Ramon Lista 5158, kjer je bil prej Ljudski oder. Zamudo pri izidu Slovenskega glasa (dva meseca od vladnega ukrepa!) je treba pripisati težavam, ki jih je imelo uredništvo pri

dokazovanju svoje registracije, saj je delovalo na istem naslovu kot uradno glasilo Slovenskega ljudskega doma. Težave pri tem so se še nadaljevale, kar je povzročilo, da je leto pozneje nehalo izhajati. Toda istega leta 1950, se je pojavila Nova domovina, katere glavni urednik je bil Andrej Škrbec. Izdajal jo je privatni konzorcij.

RESUMEN

PRIMORSKI ODBOR

Irene Mislej

Una de las consecuencias político-estratégicas de la primera guerra mundial en Europa, fue una fuerte corriente emigratoria proveniente de la zona del Litoral esloveno hacia los países sudamericanos, especialmente Argentina, Uruguay y Brasil. En virtud del Tratado de Londres, que fuera firmado en secreto entre Gran Bretaña y el resto de los aliados con Italia y que resultara en el ingreso de esta última a la contienda en contra del Imperio Austro-húngaro, y luego de finalizar la guerra con el triunfo de la Entente, una buena parte de territorio étnicamente esloveno fue ocupado por el ejército italiano en 1918. Posteriormente, el Tratado de Rapallo (1920) consagró de jure la anexión italiana de este territorio, llamado Venecia Julia que incluía la península de Istria, la región de Gorizia, el Carso y los alrededores de Trieste. De esta manera más de 500.000 eslovenos y croatas pasaron a ser ciudadanos italianos. Con la toma del poder en Italia por parte de Mussolini, el régimen fascista comenzó una campaña sistemática a fin de borrar la identidad étnica y cultural eslovena (y croata en Istria) en esta región. La presión política del régimen y la seria situación económica causada por la anexión y la presión abierta de las autoridades fascistas provocaron una numerosa corriente emigratoria que, en el período entre las dos guerras mundiales alcanzó la cifra de más de 100.000 eslovenos, de los cuales alrededor de 30.000 personas emigraron hacia Sudamérica. La mayoría se radicó en Argentina, donde conformaron una fuerte comunidad eslovena. En el seno de la misma surgieron diversas asociaciones culturales, periódicos y revistas, cursos de idiomas, etc. Desde el punto de vista político, se trataba de una comunidad pluralista y diversificada, si bien se puede reconocer en todos sus miembros una clara posición anti-fascista. De ahí que, cuando se produjo el ataque de las naciones del Eje a Yugoslavia, el cual

resultó en la ocupación y el desmembramiento del territorio esloveno (por parte de la Italia fascista, la Alemania de Hitler y Hungría) que formaba parte del estado yugoslavo, los inmigrantes eslovenos en Argentina tomaron la iniciativa y, junto a algunos croatas-istrianos fundaron el "Comité de los eslovenos y croatas de la Venecia Julia", el cual durante la 2. guerra mundial llevó a cabo diversas actividades públicas tanto en Argentina, como en el Uruguay y el Brasil en pro de la reivindicación de sus derechos nacionales y de la ansiada re-unión con la mayoría del pueblo esloveno. En el trabajo publicado se detalla la trayectoria del Comité hasta el año 1947, específicamente hasta la firma del Tratado de Paz que adjudicó una parte de la región eslovena anexada a Eslovenia y Yugoslavia. Se publican por primera vez diversos textos, documentos, cartas abiertas, telegramas, etc. que documentan las actividades del mencionado Comité, tanto en lo que se refiere a la correspondencia mantenida como a los actos públicos organizados. Las actividades del Comité se incluyen en el marco histórico general de la comunidad eslovena, se destacan asimismo las personalidades protagonistas dentro de la organización misma y del resto de la comunidad. El presente trabajo es el primero en tratar este período de la historia de la comunidad eslovena en la emigración sudamericana. Por su importancia intrínseca para la historia de los eslovenos por el mundo y por su relación con el entorno sudamericano en el cual la comunidad eslovena reside y actúa hasta el día de hoy, este episodio histórico resulta la clave para comprender el ulterior desarrollo de la comunidad eslovena en Argentina y Sudamérica.